

Resource: Kamusi ya Biblia (Tyndale)

License Information

Kamusi ya Biblia (Tyndale) (Swahili) is based on: Tyndale Open Bible Dictionary, [Tyndale House Publishers](#), 2023, which is licensed under a [CC BY-SA 4.0 license](#).

This PDF version is provided under the same license.

Kamusi ya Biblia (Tyndale)

T

Talaka, Talitha Cumi, Tamaa, shauku, Tatizo la Damu, Tetrarki, Thadayo, Mtume, Theofilo, Theuda, Tikiko, Timothy, Barua ya Kwanza kwa, Tito (Mtu), Tito, Barua kwa, Toba, Tohara, Tomaso, Mtume, Tubali-kaini

Talaka

Kanuni za Biblia kuhusu talaka zinahusiana na jinsi ndoa ilivyoelewaka katika nyakati tofauti wakati Mungu alipoonyesha mpango wake. Kanuni hizi zilibadilika Mungu alipoendelea kufunua mpango wake kwa watu wake.

Katika hadithi ya uumbaji katika Mwanzo, Mungu aliumba ndoa kama muungano ambapo watu wawili wanakuwa "mwili mmoja" ([Mwanzo 2:24](#)). Hii ilitokea katika dunia isiyo na dhambi. Katika ulimwengu mkamilifu kama huo, haikuwezekana kufikiria kumaliza ndoa. Baadaye, wakati wa mafundisho yake duniani, Yesu aliunga mkono mpango huu wa awali wa ndoa. Alifundisha kwamba wakati watu wawili wanakuwa "mwili mmoja," hawako tena tofauti bali wameunganishwa pamoja katika kifungo kisichowenza kuvunjwa ([Mathayo 19:6](#)).

Mtazamo wa Agano la Kale Kuhusu Talaka

Wakati dhambi ilipoingia ulimwenguni, iliharibu sana uhusiano kati ya wanaume na wanawake. Kabla ya dhambi, walimtegemea Mungu kwanza. Baada ya dhambi, kila mmoja wao alitawaliwa na asili yao ya uumbaji. Adamu alifungwa na kazi ya ardhi aliyouimbwa kutoka ([Mwanzo 2:7; 3:19](#)). Mwanamke alitawaliwa na Adamu aliyetokana naye ([2:22; 3:16](#)). Kabla ya anguko (wakati wanadamu walipotenda dhambi kwa mara ya kwanza), wanaume na wanawake walikuwa sawa. Wote walishiriki sura ya Mungu ([Mwanzo 1:27](#)). Wote walikuwa washirika katika agizo la Mungu kwa wanadamu la kutunza uumbaji (mstari [28](#)). Baada ya anguko, wanaume walitawala wanawake ([Mwanzo 3:16](#)).

Baada ya dhambi kuingia, wanaume walipata mamlaka juu ya wanawake ambayo hawakuwa nayo awali. Hii iliharibu uhusiano wa "mwili mmoja". Wanaume walitawala sasa wangeweza

kuwa na wake wengi. Hii ilisababisha baadhi ya wanaume kuwa na zaidi ya mke mmoja kwa wakati mmoja (zoezi linaloitwa "mitala," [Mwanzo 4:19; 16:3; 29:30](#)). Pia ilisababisha mfululizo wa ndoa za mke mmoja, ambapo wanaume wangemwacha mke mmoja ili kuoa mwingine ([Kumbukumbu la Torati 24:1-4](#)).

Talaka ilikuwa ya kawaida kwa sababu wanaume walitawala wanawake. Hata hivyo, kutawala kwa wanaume na talaka havikuwa sehemu ya mpango wa awali wa Mungu kwa ndoa. Mungu aliruhusu talaka katika sheria ya Mose kwa sababu watu walikuwa wakiishi katika dunia iliyovunjika na yenye dhambi ([Mathayo 19:8](#)). Ni wanaume pekee waliokuwa na haki ya kutoa talaka. Wanawake hawakuweza kuwataliki waume zao, jambo ambalo liliwafanya wanawake kuwa wahanga wakati waume zao walipochagua kuwataliki.

Sheria za talaka katika Kumbukumbu la Torati zililenga kutoa ulinzi fulani kwa wanawake. Mume alihitajika kutoa sababu ya kumtaliki mke wake kwa kuonyesha kasoro fulani kumhusu. Alipaswa kumpa hati ya talaka ilioandikwa ambayo ilithibitisha kuwa alikuwa ameolewa naye ([Kumbukumbu la Torati 24:1](#)). Pia, ikiwa mwanamke aliyetalikiwa aliolewa na mtu mwingine, mume wake wa kwanza hangeweza kumuoa tena. Hii ilikuwa kwa sababu kitendo chake cha kumtaliki kilionekana kama kumtia unajisi ([Kumbukumbu la Torati 24:4](#)).

Mungu aliruhusu talaka katika sheria ya Mose kwa sababu miyo ya watu ilikuwa migumu na haikutaka kufuata mpango wake. Hata hivyo, Agano la Kale linaeleza wazi kwamba Mungu anachukia talaka ([Malaki 2:16](#)). Talaka iliruhusiwa tu kwa sababu dhambi ilikuwa imefanya wanaume kuwatalika wanawake. Mpango wa awali wa Mungu kwa ndoa ya mwanaume na mwanamke ulikuwa bado ni kiwango bora—watu wawili kuwa "mwili mmoja."

Mafundisho ya Yesu Kuhusu Talaka

Yesu alikuja kurejesha mpango wa awali wa Mungu kwa uumbaji. Hii ilimaanisha kwamba sheria za zamani kuhusu talaka hazikuhusu tena Wakristo. Yesu aliwaelekeza wafuasi wake kurudi kwenye mpango wa kwanza wa Mungu kwa ajili ya ndoa. Alisema sheria za talaka katika sheria ya Mose zilitolewa tu kwa sababu watu walikuwa wakaidi, akiongeza "haikuwa hivi tangu mwanzo" ([Mathayo 19:8](#)). Yesu alikataa kile dhambi ilichokuwa imefanya na kuunga mkono mpango wa awali wa Mungu.

Kwenye [Mathayo 5:31–32](#), Yesu alikosoa sheria ya zamani iliyowaruhusu wanaume kuwapa talaka wake zao. Aliona talaka kama jumbo linalowadhuwa wanawake. Wakati wanaume wanapowapa talaka wake zao ili kuo wengine, wanawaabisha wanawake hawa na kuwachukulia kama vitu. Yeyote anayemwoa mwanamke aliyepewa talaka anashiriki katika matendo haya mabaya. Wote mwanaume anayetoa talaka na mwanaume anayemwoa mwanamke aliyepewa talaka wana hatia ya uzinzi.

Yesu aliondoa uwezo wa wanaume kuwapa talaka wake zao wakati wowote walipotaka. Alirejesha mpango wa asili wa Mungu kwa ndoa kama muungano wa "mwili mmoja" wa maisha yote. Wanafunzi wake walielewa maana ya hili. Hata hivyo, walikuwa wamezoea wanaume kuwa na haki maalum kiasi kwamba walisema kuwa mseja ni bora kuliko kujitolea kwa ndoa moja kwa maisha yote ([Mathayo 19:10](#)).

Yesu alithibitisha kwamba muungano wa "mwili mmoja" bado ni mpango wa Mungu kwa Wakristo. Agano Jipyä linaimarisha hili kwa kulinganisha ndoa na uhusiano kati ya Kristo na kanisa ([Waefeso 5:25](#)).

Ingawa Agano Jipyä linaunga mkono sana ndoa ya maisha yote, linakubali talaka katika hali mbili ili kumlinda mwenzi asiye na hatia: wakati mwenzi anafanya uzinzi au anapoondoka. Yesu alisema mtu anaweza kumtaliki mwenzi asiye mwaminifu ([Mathayo 5:32; 19:9](#)). Mwenzi aliyekosewa anaweza kuchagua kubaki kwenye ndoa ikiwa wanataka. Hata hivyo, Maandiko yanaweka wazi kwamba hawalazimiki kubaki kwenye ndoa au kumchukua tena mwenzi asiye mwaminifu.

Agano Jipyä linakubali talaka kwa sababu ya pili: wakati mwenzi anaacha ndoa. [1 Wakorintho 7:15](#) inazungumzia mwenzi asiyeamini anapoondoka. Biblia inasema kwamba muumini anayeacha familia yake anapaswa kuchukuliwa kama

asiyeamini ([1 Timotheo 5:8](#)). Tabia yoyote inayofikia kuacha ndoa inavunja ahadi ya ndoa na inaangukia chini ya sheria katika [1 Wakorintho 7:15](#).

Katika kesi za uzinzi au kuachwa, mwenzi aliyeumizwa anaweza kutafuta talaka. Baada ya talaka, wanachukuliwa kuwa peke yao tena. Ikiwa wanandoa hawawezi kurejesha ndoa yao kupitia msamaha na kurudi pamoja, mwenzi aliyeumizwa yuko huru kutoka kwenye ndoa. Maandiko yanasema mtu aliye huru anaweza kuoa tena, lakini tu kwa Mkristo mwingine ([1 Wakorintho 7:39](#)).

Iwapo mtu anapata ugumu kuwa peke yake, anapaswa kuoa ([1 Wakorintho 7:9](#)). Hii inawahusu watu ambao wamekuwa peke yao kupitia talaka ya kibiblia inayofaa. Hata hivyo, Yesu alifundisha kwamba waumini hawapaswi kutiliki ili tu kuoa mtu mwingine ([Marko 10:11–12; Luka 16:18](#)). Kutumia talaka kwa njia hii ni uzinzi.

Ndoa mara nyingi huvunjika kwa sababu mbalimbali. Makanisa yanapaswa kushughulikia kila kesi ya talaka na ndoa tena kwa njia ya kipekee. Mungu anaweza kusamehe dhambi na kuponya maisha yaliyovunjika. Sheria za Biblia kuhusu talaka hazihusu ndoa zilizovunjika kabla ya mtu kuwa Mkristo. Wakati mtu anapokuwa Mkristo, Mungu husamehe dhambi zao za zamani na kuwafanya wapya katika Kristo.

Tazama pia Uzinzi; Sheria za Kiraia na Haki; Ndoa, Mila za Ndoa; Ngono, Ujinsia.

Talitha Cumi

Yesu alizungumza maneno haya ya Kiaramu kama ilivyorekodiwa na Marko katika injili yake ([Marko 5:41](#)). Yairo, afisa wa sinagogi katika eneo la Galilaya, alimwita Yesu ili amponye binti yake mgonjwa. Msichana alikuwa kabla Yesu hajafika. Alipofika, Yesu alishika mkono wa msichana na kusema, "Talitha cumi," ikimaanisha "Msichana mdogo, inuka." "Talitha" ni neno la upendo linalomaanisha "mwanakondoo" au "kijana." "Cumi" ni amri ya kuinuka. Marko alitafsiri neno hilo kama "Nakwambia, inuka!"

Kwenye injili yake, Marko anajumuisha baadhi ya misemo ya Kiaramu ambayo Yesu alizungumza ([Marko 3:17; 5:41; 7:11, 34; 11:9–10; 14:36; 15:22, 34](#)). Mathayo anarekodi misemo miwili tu ya Kiaramu ([Mathayo 27:33, 46](#)). Injili ya Luka haijumuishi misemo hii.

Tamaa, shauku

Kutamani kunamaanisha kutaka kwa nguvu kitu ambacho kinamiliwi na mtu mwingine—hii ni tamaa au shauku kali.

Matumizi ya Agano la Kale

Kwenye Agano la Kale, maneno matatu tofauti ya Kiebrania yametafsiriwa kama "tamaa." Katika toleo moja la Amri Kumi ([Kumbukumbu la Torati 5:21](#)), inasema, "Usitamani mke wa jirani yako." Neno hilo hilo la Kiebrania linapatikana katika [Mithali 21:26](#): "Anatamani zaidi siku nzima." Neno jingine la Kiebrania linaashiria tamaa ya kupata kwa njia isiyo ya haki ([Habakuki 2:9](#)). Katika toleo la Kutoka la Amri Kumi, neno la tatu linatumika kwa kutamani mke wa jirani ([Kutoka 20:17](#)). Neno hili pia linatumika wakati Akani alitamani nyara za Ai ([Yoshua 7:21](#); linganisha [Mika 2:2](#)). Kutamani kunamaanisha kutaka kitu kwa nguvu sana kiasi kwamba kinakuwa muhimu zaidi kuliko upendo na ibada kwa Mungu.

Matumizi ya Agano Jipyä

Kwenye Agano Jipyä, neno la Kigiriki linalomaanisha "tamaa isiyo ya kawaida ya kuwa na zaidi" linaelezea wazo hili. Mtume Paulo alijumuisha aina hii ya tamaa mbaya kati ya mitazamo ya kidunia ambayo Wakristo wanapaswa kuacha. Aliandika, "Uueni, basi, vipengele vya asili yenu ya kidunia: usherati, uchafu, tamaa, tamaa mbaya, na ulafi, ambaa ni ibada ya sanamu" ([Wakolosai 3:5](#); linganisha [Waefeso 5:3; 1 Wakorintho 6:10](#)).

Shauku inaonyeshwa kama dhambi kubwa inayoweza kusababisha dhambi nyingine nyingi. Upendo wa pesa ni mzizi wa aina zote za uovu ([1 Timotheo 6:9-10](#); linganisha [Mithali 15:27](#)). Shauku ilikuwa dhambi ya Anania na Safira ([Matendo 5:1-3](#); linganisha [1 Samweli 15:9, 19; Mathayo 26:14-15; 2 Petro 2:15; Yuda 1:11](#)). Yesu alionya, "Jihadharini! Jilindeni dhidi ya kila aina ya ulafi, kwa kuwa maisha ya mtu hayategemei wingi wa mali zake" ([Luka 12:15](#)). Neno lingine la Kigiriki lililotafsiriwa kama "tamaa" katika Tafsiri ya Mfalme Yakobo linaweza kutafsiriwa vyema zaidi kama "kutamani kwa dhati" kwa maana nzuri ([1 Wakorintho 14:39](#)).

Watafsiri wa Agano la Kale walitengeneza Septuaginta walitumia neno tofauti la Kiyunani kwa maneno matatu ya Kiebrania yaliyotafsiriwa

kama "tamaa" katika matoleo ya Kiingereza. Katika Agano Jipyä, kitenzi cha neno hili kinatumika kwa njia chanya na hasi. Inamaanisha "kutamani au kutamani sana," ikihusu:

- Chakula ([Luka 15:16](#))
- Siri za kiungu ([Mathayo 13:17; 1 Petro 1:12](#))
- Kitu kizuri ([Wafilipi 1:23; Waebrania 6:11](#))
- Kitu kibaya ([Mathayo 5:28; 1 Wathesalonike 4:5; 1 Yohana 2:17](#))

Aina ya nomino ya neno hili kwa ujumla inaonyesha mtazamo wa kutotii sheria ya Mungu, ambapo tamaa inaongoza kwa msukumo mbaya unaosababisha dhambi ([Yohana 8:44; Warumi 1:24; 6:12; 7:7-8; 13:14; Wagalatia 5:16, 26](#)).

Tazama pia Amri Kumi za Mungu.

Tatizo la Damu

Tafsiri ya toleo la King James ya "aliyesumbuliwa na damu" au "kutokwa na damu" katika [Mathayo 9:20](#) na [Marko 5:25](#). Tazama Kutokwa na Damu.

Tetrarki

Tetrarki alikuwa aina ya afisa wa Kirumi aliyesimamia sehemu ya jimbo. Tetrarki walikuwa viongozi wa eneo, lakini hawakuwa na mamlaka ya kutosha kuitwa wafalme. Cheo hiki kilitumika katika majimbo ya Kirumi kama Thessaly, Galatia, na Siria.

Neno "tetrarch" linaweza kuwa lilitokana na magavana walitawala robo ya eneo au nchi, kama ilivyokuwa Siria baada ya kifo cha Herode Mkuu. Kufikia nyakati za Agano Jipyä, umuhimu wa maana hiyo ulikuwa umepungua. Kichwa cha tetraki kilitumika tu kwa viongozi wa ngazi ya pili wakati huo.

Tetrarki watatu wanatajwa katika Biblia. Luka anaripoti kwamba Herode Antipa alikuwa tetrarki wa Galilaya. Pia anamtambua Filipo kama tetrarki wa Iturea na Trakoniti, na Lisania kama tetrarki wa Abilene ([Luka 3:1](#)). Tetrarki pekee anayetajwa kwingineko katika Biblia ni Herode ([Mathayo 14:1; Luka 3:19; 9:7; Matendo 13:1](#)). Herode pia anarejelewa kama "mfalme" na watu wake wa

Kiyahudi, ikionyesha umuhimu wake mkubwa ([Mathayo 14:9](#); [Marko 6:14](#)).

Thadayo, Mtume

Mmoja wa mitume 12 wa asili kulingana na orodha katika [Marko 3:18](#) na [Mathayo 10:3](#) (kjv "Lebayo, ambaye jina lake la pili lilikuwa Thadayo"). Inawezekana kabisa kwamba huyu ni mtu yule yule kama Yuda mwana wa Yakobo (sio Iskariote) katika [Luka 6:16](#) na [Matendo 1:13](#). Tazama Mtume, Utume.

Theofilo

1. Mtu ambaye vitabu nya Luka na Matendo vimeelekezwa kwake ([Luka 1:3](#); [Matendo 1:1](#)). Kwa kuwa Theofilo anaweza kutafsiriwa kama "mpenzi wa Mungu" au "mwenye kupendwa na Mungu," wengi wamependekeza kwamba Theofilo ni cheo badala ya jina halisi na kwamba linaashiria wasikilizaji wa jumla wa vitabu hivyo. Hata hivyo, matumizi ya vyeo nya jumla kama hivyo ni kinyume na desturi ya kawaida ya Agano Jipy. Zaidi ya hayo, kivumishi "mtukufu sana" kwa kawaida kinaashiria mtu binafsi, hasa mwenye cheo cha juu. Paulo alimwita Festo "mtukufu sana," na Klaudio Lisia na Tertulo walimwita Feliki kwa namna hiyo ([Matendo 23:26](#); [24:2-3](#); [26:25](#)). Ingawa Theofilo huenda alikuwa na hadhi fulani ya kiungwana, ni vigumu kubashiri nafasi yake ilikuwa nini.

2. Kuhani mkuu wa Kiyahudi ambaye alikuwa mwana wa Annas, shemeji wa Kayafa, na kaka wa Yonathani. Mkuu wa Kirumi Vittelius alimteua kuwa kuhani mkuu akimfuatia Yonathani mnamo mwaka wa 37 Kabla ya Kristo (BK). Alihudumu hadi alipong'olewa na Herode Agripa mnamo mwaka wa 41 BK, na huenda alikuwa kuhani mkuu aliyempa Paulo mamlaka ya kuwatesa Wakristo. Hajatajwa kwa jina katika Agano Jipy.

Theuda

Masiwi aliyetajwa na Gamalieli katika hotuba yake mbele ya Baraza kama mfano wa ukweli kwamba masihi wa uongo wangeporomoka bila kuingiliwa na yeoyote ([Matendo 5:36](#)). Theuda aliongoza uasi usiofanikiwa dhidi ya Warumi ambapo yeye na wengine 400 waliuawa. Ugumu wa mpangilio wa matukio unatokana na ukweli kwamba Josephus anaripoti uasi ulioongozwa na Theuda wakati wa

utawala wa Klaudio kama ulivyotokea karibu mwaka wa 44 Baada ya Kristo (BK), ambayo ni miaka saba hadi kumi *baada* ya hotuba ya Gamalieli. Wakati wakosoaji wamependekeza anachronism hii dhahiri kama ushahidi kwamba Luka (au mhariri fulani wa baadaye) alikuwa na makosa, suluhisho kadhaa zingine zinawezekana. Inawezekana kosa liko katika ripoti ya Josephus badala ya lile ya Luka, au watu wawili tofauti waliitwa Theuda wanakusudiwa. Katika miaka ya mwisho ya Herode Mkuu, uasi kadhaa ultokea, moja ambayo inaweza kuwa ilianzishwa na Theuda. Imependekewa (bila ushahidi wa moja kwa moja) kwamba mtumwa wa Herode, Simoni, anaweza kuwa alichukua jina Theuda wakati alipopata uhuru na baadaye akaasi dhidi ya Herode. Ingawa utambulisho wa Theuda haujulikani, ukweli huu haupunguzi usahihi wa kihistoria wa simulizi la Luka.

Tikiko

Mmoja wa waumini waliomsindikiza Paulo katika safari yake ya kukusanya na kupeleka sadaka kwa kanisa la Yerusalem ([Matendo 20:4](#)). Kwa kuwa mara nyingi anatajwa pamoja na Trofimo wa Efeso, Tikiko alikuwa pengine pia mzaliwa wa mji huo.

Tikiko aliletta barua ya Paulo kwa Waefeso ([Waefeso 6:21](#)) pamoja na barua za Paulo kwa Filemoni na Wakolosai ([Wakolosai 4:7](#)). Wengi wanaamini kwamba pia alikuwa mmoja wa Wakristo wawili (pamoja na Trofimo) waliomsindikiza Tito katika kupeleka 2 Wakorintho ([2 Wakorintho 8:16-24](#)).

Paulo alimtaja Tikiko mara mbili katika barua zake za baadaye, kwanza akimtuma kwenda Krete kuwa na Tito ([Tito 3:12](#)). Baadaye alimwambia Timotheo kwamba alikuwa amementuma Tikiko kwenda Efeso ([2 Timotheo 4:12](#)). Inaonekana, Tikiko na Paulo walikuwa marafiki wa karibu pamoja na wafanyakazi wenza, kwani Paulo mara nyingi alimrejelea Tikiko kama "ndugu mpandwa."

Timothy, Barua ya Kwanza kwa

Waraka wa kwanza wa Paulo kwa mfanyakazi wake mdogo Timotheo.

Uandishi, tarehe, na historia ya 1 Timotheo lazima izingatiwe pamoja na zile za Nyaraka nyingine mbili za Kichungaji, 2 Timotheo na Tito, ambazo ziliandikwa kwa wafanyakazi wenza wawili vijana

kuwasaidia kushughulikia matatizo ya kichungaji katika makanisa ya Efeso na Krete.

Mapitio

- Mwandishi
- Tarehe
- Historia
- Theolojia
- Yaliyomo

Mwandishi

Kwenye 1 Timotheo, kama ilivyo kwenye 2 Timotheo na Tito, Paulo anatajwa kama mwandishi katika aya ya kwanza. Na jina la Paulo ndilo pekee lililotajwa kama mwandishi katika mapokeo ya kanisa la awali tangu wakati wa Ireneo (karibu mwaka wa 185) Baada ya Kristo (BD). Katika barua zote tatu kuna marejeo mengi binafsi kuhusu maisha ya Paulo, ambayo yanatoa ushahidi thabiti kwamba alikuwa mwandishi wa kweli.

Hata hivyo, baadhi ya wasomi wanapinga uandishi wa Paulo kwa misingi ifuatayo:

1. Msamiati wa Kigiriki una idadi kubwa ya maneno ambayo hayapatikani katika barua nyingine za Paulo.

Lakini mada katika barua hizi pia ni tofauti. Katika Barua za Kichungaji mwandishi anashughulika na maswala ya kiufundi zaidi ya shirika la kanisa na nidhamu—kiongozi wa kanisa akiandika kwa viongozi wengine. Paulo alikuwa mtu aliyesoma sana, akiwa na msamiati mkubwa alio nao. Hakuna neno lolote la kipekee katika Barua za Kichungaji ambalo lingekuwa nje ya msamiati wa Paulo mwenyewe. Na kama haya hayakuwa maneno yake, yanaweza kuwa yametoka kwa waandishi ambao Paulo alitumia mara kwa mara kuandika barua zake.

2. Kuna maelezo kuhusu safari za Paulo ambazo haziendani na safari zilizolezwa katika kitabu cha Matendo.

Kusadiki kwamba Paulo aliandika Barua za Kichungaji na alifanya mambo yaliyotajwa ndani yake, lazima awe aliachiliwa kutoka kifungo cha Kirumi na kisha kusafiri kwenda Krete, Efeso, na Makedonia. Safari hizi za baadaye zinaweza kuwa hazikutajwa katika Matendo kwa sababu mwandishi wa Matendo alihitimisha kitabu hiki na kifungo cha Paulo huko Rumi. Kuna ushahidi wa kisheria kwamba Paulo angeachiliwa moja kwa

moja baada ya miaka miwili, ikiwa hakuwa amehukumiwa kufikia wakati huo.

3. Maendeleo ya juu ya kanisa yaliyolelezewa katika nyaraka za kichungaji yanathibitisha tarehe baada ya maisha ya Paulo. Wazee, maaskofu, na mashemasi wametajwa.

Hata hivyo, wazee walikuwepo katika nyakati za Aganao ya Kale (AK) na maaskofu, kama maafisa ndani ya makanisa ya mahali, karibu hakika ni sawa na wazee. Aidha, Paulo anarejelea mashemasi mahali pengine katika barua zake, kama vile [Wafilipi 1:1](#).

Wasomi wengi wahafidhina, na wengine wengi pia, wanaamini kwa nguvu kwamba Paulo aliandika barua zote tatu za Kichungaji.

Tarehe

Ikikisiwa kwamba Paulo aliandika Barua za Kichungaji, 1 Timotheo ingeandikwa baada ya kuachiliwa kwake kutoka kifungo cha kwanza cha Kirumi, karibu mwaka wa 61 au 62 BK, na kabla ya kifungo chake cha pili cha Kirumi, mahali fulani kati ya 64 na 67, tarehe ya kifo cha Nero. Kuhusu mahali, Paulo alimwacha Timotheo huko Efeso na kisha akaenda Makedonia ([1 Tm 1:3](#)), ambako huenda aliandika 1 Timotheo. Barua hiyo, bila shaka, iliandikwa kwa Timotheo huko Efeso.

Historia

Paulo alimuacha Timotheo akisimamia kanisa huko Efeso ([1:2-3](#)). Paulo alitaka kwenda katika jimbo la Kirumi la Asia, ambapo Efeso ilikuwa mji mkuu, katika safari yake ya pili ya umisionari, lakini Roho hakumruhusu kufanya hivyo. Aliendelea kwenda Makedonia na Ugiriki ([Matendo 16:6](#)). Alitembelea kwa kifupi Efeso alipokuwa akimalizia safari yake ya pili ([18:19-20](#)). Kisha katika safari yake ya tatu alifanya Efeso kuwa kitovu cha shughuli zake na alikaa huko kwa miaka mitatu ([19:1-20:1](#)). Wakati wa kifungo chake cha kwanza cha Kirumi, aliandika barua ya mzunguko kwa Efeso na makanisa ya karibu. Miaka michache baadaye, aliandika 1 Timotheo kwa Timotheo huko Efeso.

Theolojia

Kwa ujumla, theolojia ya 1 Timotheo inalingana na ile ya barua nyingine za Paulo na ya AJ kwa ujumla. Ukuu na upendo wa Mungu vinaonyeshwa wazi mara kwa mara katika barua hiyo. Yesu anaonyeshwa kila wakati kama Mungu wa kweli na pia mwanadamu. Wokovu ni kwa imani kwa

Mungu kuitia Kristo. Sheria haiwezi kumwokoa mtu, kwa sababu watu wote wameivunja. Hata hivyo, sheria ni nzuri na ni mwongozo wa Mungu kwa mtu aliyekolewa katika kuishi maisha yanayompendeza Mungu.

Kanisa linachukua nafasi kubwa katika barua. Wakristo wote wanapaswa kuwa sehemu ya kanisa. Wanapata mengi kutoka kwa kanisa kwa ajili ya kukuza tabia ya Kikristo, na wanawenza kumtumikia Mungu kwa ufanisi zaidi ndani ya kanisa kuliko nje yake. Kanisa linahitaji mpangilio ili kufanya kazi yake kwa ufanisi. Na kanisa lazima lijitalidi kila mara kuepuka uzushi na kufundisha ukweli wa injili.

Yaliyomo

Salamu ([1:1-2](#))

Mwandishi anajitaja kama Paulo, na anajieleza kama mtume, aliyechaguliwa na Mungu na kuidhinishwa na Mungu Baba na Mwana wake, Yesu Kristo. Paulo alikuwa na haki ya kuzungumza maneno ya mamlaka kwa mchungaji mchanga na kwa kanisa.

Barua imeandikwa kwa Timotheo, mtoto wa kiroho mpPENDWA wa Paulo, ambaye Paulo alimtakia baraka zake tatu—neema, rehema, na amani kutoka kwa Mungu.

Kukabiliana na Uzushi ([1:3-20](#))

Mojawapo ya sababu ambazo Paulo alimwacha Timotheo huko Efeso ni kwamba alitaka amuepushe na “wale wanaofundisha mafundisho potofu” ([1:3](#)). Paulo aliamini kwamba kile mtu alichoamini kilikuwa muhimu kama kile alichofanya. Uzushi hapa umeelezewa kama aina ya awali ya uzushi wa nostiki, uzushi hatari uliokuwa ukisumbua kanisa kwa karne nydingi.

Nostiki wa awali walidai kuwa na ufahamu wa kina zaidi wa ukweli kuliko Mkristo wa kawaida. Walitenganisha Mungu kama Roho na mwanadamu kama kitu. Kwa nostiki, daraja kati ya viwili hivyo lilikuwa na malaika wengi wa vyeo mbalimbali, miondoko, aeoni, na kadhalika, badala ya mpatanishi mmoja, Yesu Kristo. Walibishana kuhusu hadithi na ngano. Walitafuta wokovu kwa kupata kibali na mnyororo usio na mwisho wa malaika badala ya kukubali wokovu wa Mungu kwa imani. Lakini ni neema ya Mungu pekee inayoweza kuwaokoa wenye dhambi, kama Paulo mwenyewe alijua vyema.

Ibada Sahihi Kanisani ([2:1-15](#))

“Nawasihi dua, sala, maombezi, na shukrani zifanywe kwa watu wote” ([2:1](#), rsv). Sala ni sehemu muhimu sana ya ibada ya kanisa la Kikristo. Paulo alisitisiza umuhimu wa sala maalumu kwa watu walio katika nafasi za juu za mamlaka katika serikali (hata kama serikali ilikuwa Dola ya Kirumi na Nero akiwa mfalme wake). Paulo alikuwa amefundisha hili wazi katika [Warumi 13](#), na Yesu alikuwa amewaambia wanafunzi wake watoe kwa Kaisari vitu viliviyokuwa vya kwake ([Mt 22:17](#)).

Wanaume na wanawake Wakristo wanapaswa kumwomba Mungu, wakimwinulia mikono mitakatifu, mikono isiyo na dhambi, hasira, na kinyongo. Paulo aliwasihii dada kwa kusema: “Nataka wanawake wawe na kiasi katika mwonekano wao. Wanapaswa kuvaa mavazi ya heshima na yanayofaa na wasijivutie kwa jinsi wanavyotengeneza nywele zao au kwa kuvaah dhababu au lulu au nguo za gharama kubwa. Kwa maana wanawake wanaodai kuwa wamejitolea kwa Mungu wanapaswa kujipamba kwa mambo mema wanayofanya” ([1 Tm 2:9-10](#), nlt). Kisha Paulo alisema, “Siwaruhusu wanawake kuwafundisha wanaume au kuwa na mamlaka juu yao” (v [12](#)). Hii haikumaanisha, hata hivyo, kwamba hawangeweza kufanya kazi kwa mdomo katika mikutano ya kanisa. Kulingana na Matendo na 1 Wakorintho, ni wazi kabisa kwamba wanawake waliomba, walitabiri, na walitoa ushuhuda katika mikutano ya kanisa. Lakini kufundisha kulihifadhiwa kwa wanaume kwa sababu ilikuwa ni jukumu la wazee (ambao walikuwa wanaume) kuwa waalimu. Hivyo, kufundisha na kutumia mamlaka kulikwenda sambamba.

Mpangilio Sahihi Kanisani ([3:1-5:25](#))

Suala la kwanza la kutatua kuhusu mpangilio wa kanisa la awali lilihusiana na kile mabacho maaskofu walikuwa. Mstari wa kwanza wa sehemu hii unasema, “Kama mtu yeoyote anatamani kazi ya askofu, anatamani kazi nzuri” ([3:1](#), rsv). Katika nyaraka zote za Kichungaji, askofu ni wazi ni afisa ndani ya kanisa la mtaa badala ya afisa juu ya kundi la makanisa, kama vile ofisi ya askofu wa kiaskofu, ambayo ilikuwa mwanzoni mwa karne ya pili. Na kwa kuzingatia [Tito 1:4-6](#), ambapo Paulo alipita moja kwa moja kutoka wazee hadi maaskofu, wasomi wengi wanaamini kwamba Paulo alitumia maneno hayo mawili kwa kubadilishana. Timotheo mwenyewe angekuwa karibu zaidi na mchungaji wa kisasa kanisani, na kulikuwa na wazee

(maaskofu) na mashemasi wakimsaidia katika kuongoza kanisa.

Kuwa mzee kanisani ni tamaa yenyeye thamani. Lakini mtu lazima awe na sifa za juu ili kuchaguliwa kwa nafasi yenyeye jukumu kama hilo. Anapaswa kuheshimiwa na wanachama wengine wa kanisa na wale walio nje ya kanisa. Sifa nyingi ni wazi kabisa lakini kadhaa kati ya hizo zinastahili kuzingatiwa.

“Sasa askofu lazima awe juu ya lawama, mume wa mke mmoja” ([3:2](#), rsv). Kigiriki kinasema kwa uwazi, “mwanaume wa mwanamke mmoja.” Hiyo ingemzuia waziwazi mume mwenye wake wengi na kumwondo mwanaume ambaye alikuwa si mwaminifu kwa mke wake. Inawezekana isingemwondo mwanaume ambaye ameo na kuachika na kuoa tena wala mwanamume ambaye hajawahi kuwa na mke. Kanisa linapaswa kusisitiza kwamba viongozi wake rasmi wafikie mtazamo wa juu wa maadili ya kijinsia.

Mzee anapaswa kuwa na uwezo wa kuadhibu maisha ya familia yake mwenyewe ikiwa atataka kuweka nidhamu kanisani. Mtu huyo pia hapaswi kuwa mlevi. Paulo hakuhitaji kujizua kabisa, lakini alihitaji waziwazi kwamba mzee asiwe mtu anayeshikiliwa na kileo kikali. Na mtu anayeshikilia nafasi ya juu ya uzee hapaswi kuwa Mkristo mpya (yaani, mwongofu mpya), ili hii isimuingie kichwani na kumzuia kuwa mzee mzuri. Kwa jumla, ni mtu mwenye tabia bora tu ndiye anayepaswa kuchaguliwa kushika nafasi ya juu ya uzee, au askofu, kanisani.

Kisha Paulo aliendelea kuzungumzia kazi ya shemasi: “Vivyo hivyo, mashemasi lazima wawe watu wanaoheshimiwa na wenye uadilifu” ([3:8](#), nlt). Sifa za mashemasi ni karibu sawa na zile za wazee. Kabla ya kuchaguliwa kuwa mashemasi, wanapaswa kuwa na uzoefu katika kazi ya kanisa. [Timotheo wa Kwanza 3:11](#) inatumia sifa zile zile kwa wanawake wanaotamani kuwa mashemasi na/au kwa wake wa mashemasi (nlt mg). Aya ya [12](#) inaendelea na sifa za mashemasi kwa ujumla.

Kwenye sura [4](#) Paulo anamhimiza Timotheo kutumia uongozi wake kanisani, hasa katika uhusiano wake na wazushi. Baadhi ya wazushi wa nostiki walifundisha aina ya uongo ya kujinyima, wakikataza ndoa na kula vyakula mbalimbali. Lakini Mungu ametoa vitu hivi vitumike na kuthaminiwa kwa utukufu wa Mungu. Wajibu wa kichungaji wa Timotheo ulikuwa kuwfundisha watu wake ukweli wa Mungu na kutoruhusu kujihuisha na mabishano kuhusu hadithi za

kipuuzi na zisizo na Mungu za wazushi ([4:7](#)). Paulo alimhimiza Timotheo kudumisha roho yake kwa mazoezi ya kiroho ya mara kwa mara, ambayo yalikuwa muhimu zaidi kuliko mazoezi ya mwili.

Paulo alitambua kwamba Timotheo alikuwa kijana, na kwamba baadhi ya Wakristo wazee wangeweza kushawishika kumdhara kwa sababu ya ujana wake. Timotheo anapaswa kujitahidi hata zaidi kustahili heshima yao—“katika usemi na mwenendo, katika upendo, katika imani, katika usafi” ([4:12](#)). Kwa sababu Mungu alimwita Timotheo na kanisa lilimwekea mikono, Timotheo anapaswa kujitahidi kuishi kulingana na majukumu haya makubwa.

Paul alimpa Timotheo ushauri wa vitendo kuhusu jinsi mhubiri kijana anavyopaswa kushughulika na makundi ya umri na jinsia tofauti kanisani. Anapaswa kuwachukulia wanaume wazee kama baba yake mwenyewe, wanawake wazee kama mama yake, wanaume vijana kama ndugu zake, na wanawake vijana kama dada zake—akiongeza kwa umuhimu, “katika usafi wote” ([5:2](#)).

Paulo pia alimwambia Timotheo jinsi ya kushughulikia tatizo la wajane. Wakati huo, wakati wanawake wachache wangeweza kufanya kazi na kabla ya siku za bima na Usalama wa Jamii, wanawake waliopoteza waume zao walikuwa katika hali isiyo na matumaini. Kanisa la mwanzo liliunda orodha kwa ajili ya wajane ambayo ingewaruhusu kuhudumia mahitaji yao. Wajane wachanga walipaswa kuhamasishwa kuolewa tena na kupata waume wapya wa kuwasaidia. Familia zenye uwezo zinapaswa kutambua wajibu wao wa kuwahudumia wahitaji wao wenyewe. Kanisa, basi, lingekuwa na jukumu la kuwahudumia wajane wazee ambao hawakuwa na familia za kuwahudumia. Kanisa, pamoja na wajibu wake wa kutoa misaada, lazima litumie njia zake chache kwa uwajibikaji, busara, na haki ili matokeo mazuri zaidi yaweze kupatikana.

Hata katika kanisa la mwanzo, viongozi wa kanisa walilipa kwa kazi yao. Paulo alisema kwamba wanapaswa “kuhesabiwa kuwa wanastahili heshima mara mbili” ([5:17](#)). Viongozi wa kanisa hawapaswi kuchaguliwa au kuwekwa wakfu haraka. Dhambi zao hazipaswi kupuuzwa. Hata Timotheo mwenyewe alionya kujiepusha na dhambi. Sehemu hii inamalizika na mazungumzo mengine juu ya dhambi za viongozi wa kanisa (vv [24–25](#)). Wakati dhambi ziko wazi, mwenye dhambi lazima aadhibiwe na kanisa. Wakati mwingine, dhambi za mtu hazionekani kwa watu wengine, lakini Mungu anazijua na atashughulika nazo.

Kinyume chake, ndivyo ilivyo kuhusu matendo mema mengi ya viongozi.

**Baadhi ya Mafundisho ya Kivitendo kuhusu
Maisha ya Kikristo ([6:1-21](#))**

Utumwa ulikuwa taasisi inayotambulika katika siku hizo. Watumwa Wakristo wanapaswa kuwa watumwa wema, na mabwana Wakristo wanapaswa kuwa mabwana wema. Baada ya karne nyingi, kanuni za Kikristo zingeleta mwisho wa utumwa, lakini ingekuwa haiwezekani kwa Paulo au mtu mwagine yejote wakati huo kuongoza msafara wa kukomesha utumwa.

Timotheo alihimizwa kuepuka mafundisho ya wazushi lakini kuwa mwaminifu katika kufundisha ukweli chanya wa injili.

Sehemu mbili ([6:6-10, 17-19](#)) zinahusu mtazamo wa Mkristo kuelekea utajiri. Hapa Paulo alifuata kwa karibu mafundisho ya Yesu. Pesa zinaweza kufanya kuwa mungu wa uongo na kuleta aina zote za uovu kwa mshiriki wa kanisa. Lakini pia zinaweza kutumika katika huduma ya Mungu na kubadilishwa kuwa hazina iliyohifadhiwa mbinguni.

Hatimaye, katika sehemu mbili ([6:11-16, 20-21](#)), Paulo alimhimiza Timotheo kujitahidi kufanya kila awezalo kuwa mtu wa Mungu kweli. Anapaswa kupigana vita vizuri kama askari wa Mungu. Maisha haya mara nyingi yatakuwa magumu, lakini Timotheo anapaswa kuweka macho yake yakiwa yameelekezwa kwenye kuja kwa mara ya pili kwa Kristo mwenye utukufu.

*Tazama pia Timotheo, Barua ya Pili kwa; Tito,
Barua kwa.*

Tito (Mtu)

1. Mmoja wa wafuasi wa Paulo—"mtoto wangu wa kweli katika imani yetu ya pamoja" ([Timotheo 1:4](#)). Tito alikuwa mmoja wa wafuasi na rafiki wa karibu wa Paulo ambaye alimsaidia kueneza Ukristo katika ulimwengu wa Mediterania ([2 Wakorintho 8:23](#); [2 Timotheo 4:10](#); [Tito 1:4–5](#)). Paulo alimtaja Tito mara nyingi katika barua zake (mara nane katika 2 Wakorintho, mara mbili katika Wagalatia, mara moja katika 2 Timotheo na Tito). Tito hajatajwa katika kitabu cha Matendo. Wasomi hawajui kwa nini Tito hajatajwa katika Matendo. Wengine wamependekeza kwamba alikuwa kaka wa Luka, mwandishi wa Matendo. Tofauti na Timotheo, ambaye alikuwa na mzazi mmoja Myahudi, Tito alizaliwa na wazazi wasio Wayahudi. Hatufahamu jinsi Tito alivyokuwa Mkristo au alivyokutana na Paulo. Mara ya kwanza tunaposikia kuhusu Tito ni alipokwenda na Paulo na Barnaba kwenda Yerusalem ([Wagalatia 2:3](#)). Hii ilikuwa pengine karibu na 50 Baada ya Kristo (BK), wakati viongozi wa kanisa walipokutana kujadili masuala muhimu katika Baraza la Yerusalem ([Matendo 15](#)). Kanisa la Antiokia lilimtuma Paulo na Barnaba kwenye baraza hilo si muda mrefu baada ya safari ya kwanza ya kimishonari ya Paulo. Wakati huo, baadhi ya Wakristo walifikiri waumini wapya ambao hawakuwa Wayahudi (watu ambao hawakuzaliwa katika imani ya Kiyahudi) wanapaswa kufuata desturi za Kiyahudi. Paulo hakukubaliana na wazo hili. Alimleta Tito, ambaye hakwa Myahudi, kuonyesha kwamba kufuata desturi za Kiyahudi hakuhitajiki kuwa Mkristo. Viongozi wa kanisa walikubaliana na Paulo. Walimkubali Tito kama Mkristo bila kumtaka kufuata desturi za Kiyahudi. Uamuzi huu ulisaidia kanisa la awali

kukaribisha watu zaidi ambao
hawakuzaliwa Kiyahudi.
Kuna uwezekano Tito alisafiri na
Paulo baada ya hili, lakini hatumsikii
tena hadi Paulo alipokuwa na
matatizo na kanisa la Korintho. Hii
ilitokea wakati wa safari ya tatu ya
umishonari ya Paulo kushiriki ujumbe
kuhusu Yesu.

Kulingana na 2 Wakorintho, Paulo
alikuwa akifundisha huko Efeso kwa
muda mrefu. Wakati huu, alisikia
kwamba Wakristo wa Korintho
walikuwa na hasira naye.
Hawakumkubali tena Paulo kama
kiongozi aliyechaguliwa na Mungu
(mtume). Paulo alijaribu kufanya
amani nao, lakini haikufaulu. Kwa
hiyo, Paulo alimtuma Tito kwenda
Korintho kusaidia kurekebisha
uhusiano. Baadaye, Tito alikutana na
Paulo huko Makedonia (eneo la
Ugiriki) na akaleta habari njema.
Alisema Wakristo wa Korintho
walikuwa wamebadilisha mawazo
yao. Sasa walimpenda na
kumheshimu Paulo tena ([2 Wakorintho 7:6–7](#)). Kwa sababu hii,
Paulo alimtuma Tito kurudi Korintho
na barua yake ya pili kwa
Wakorintho. Barua hii ilijumuisha
maagizo ya kukusanya pesa kwa ajili
ya Wakristo maskini wa Kiyahudi wa
Yudea ([8:6, 16](#)). Tito alifanikiwa
katika kazi hii pia ([Warumi 15:25–6](#)).
Watu wengine wanafikiri Paulo
aliachiliwa baada ya kuwa gerezani
Roma. Ikiwa hii ni kweli, inaonekana
Tito alienda na Paulo kwenye kisiwa
cha Krete. Paulo alipoondoka Krete,
alimwomba Tito abaki na kusaidia
vikundi vipyta vya Wakristo huko
kukua na kuwa na nguvu ([Tito 1:5](#)).
Kazi hii haikuwa rahisi. Watu wa
Krete walikuwa wagumu kusimamia,
na tayari kulikuwa na walimu wa
uongo waliokuwa wakisababisha
matatizo kwa Wakristo wapya
(mistari [10–16](#)). Lakini Paulo alijuia

Tito angeweza kushughulikia kazi hii ngumu.

Baadaye, Paulo aliandika barua kwa Tito. Barua hii ni mojawapo ya Barua za uchungaji za Paulo (barua zilizoandikwa kuongoza viongozi wa kanisa). Paulo aliandika ili kumtia moyo Tito katika kazi yake na Wakristo wa Krete. Barua inamalizika na Paulo akimwomba Tito ajiunge naye huko Nikopoli, mji ulioko pwani ya magharibi ya Ugiriki, ambako alipanga kukaa katika majira ya baridi ([Tito 3:12](#)). Paulo labda alimtuma Tito kwenye misheni kwenda Dalmatia kutoka Nikopoli. Au huenda alimtuma baadaye kutoka Roma, ambako Paulo alikuwa gerezani tena ([angalia 2 Timotheo 4:10](#)). Dalmatia ilikuwa eneo ambalo sasa ni sehemu ya Kroacia. Ikiwa mapokeo ya baadaye ni sahihi, Tito alirudi Krete, ambako alihudumu kama askofu (kiongozi wa kanisa) hadi alipokuwa mzee.
Tazama pia Tito, Barua kwa.

2. Herufi mbadala ya jina la Mtu wa Mataifa aliyebadili dini huko Korintho. Paulo alikwenda nyumbani kwake baada ya jamii ya Kiyahudi kukataa ujumbe wake ([Matendo 18:7](#)). Ushahidi bora wa maandiko unamtaja kama Tito Yusto. *Angalia Justus #2.*
3. Mwana wa Vespasian. Alikuwa mfalme wa Roma kutoka mwaka wa 79 Baada ya Kristo (BK) hadi 81. *Tazama Wakaizari, Wale.*

Tito, Barua kwa

Barua ya Paulo kwa mfanyakazi mwenzake, Tito.

Mapitio

- Mwandishi
- Mpokeaji
- Tarehe
- Kusudi na Kufundisha

- Maudhui

Mwandishi

Ingawa barua hii inaanza na jina na salamu ya Paulo (Tito 1:1-3), uandishi wa Paulo umehojoja na wasomi wa kisasa kwa misingi ya lugha na mtindo wake, hali ya kanisa inayoonyeshwa, na jinsi inavyoweka mafundisho ya Kikristo. Hata hivyo, uandishi wa Paulo umetetewa vikali na wasomi mashuhuri na wanafunzi makini, ambao wamebisha kwamba hakuna sababu ya kudhani kuwa waraka huu uliandikwa na mtu mwininge akitumia jina la Paulo baada ya mtume mwenyewe kufa. Tofauti katika waraka huu na barua nyingine za Paulo zimejadiliwa hapo awali katika sehemu ya 'Mwandishi' ya makala 'Timotheo, Barua ya Kwanza kwa.

Mpokeaji

Tito anaonekana kuwa mmoja wa wafanyakazi wenzake Paulo waliomwamini na wenyewe thamani kubwa. Paulo anazungumza juu yake ([2 Wakorintho 8:23](#)) kama "mshirika wangu na mfanyakazi mwenzangu." Kulingana na [Tito 1:4](#), alikubali imani kupitia Paulo. Ni wazi kutoka [Wagalatia 2:1-4](#) kwamba alikuwa ni mtu wa Mataifa, kwani alikuwa mfano wa majoribio ikiwa Wakristo wa Mataifa wanapaswa kulazimishwa kutahiriwa. Wakati huo Tito alikuwa na Paulo na Barnaba huko Yerusalem. Baadaye sana, wakati wa safari ya tatu ya umisionari ya Paulo, alikuwa na misheni mbili nyeti za kutekeleza kwa ajili ya Paulo huko Korintho: ya kwanza iliusiana na uhusiano uliovurugika kati ya mtume na Wakristo wa Korintho; ya pili iliusiana na ukusanyaji wa watu wa Mataifa kwa ajili ya kanisa la Yerusalem ([2 Wakorintho 2:12-13; 7:5-16; 8:1-24](#)). Ikiwa [2 Timotheo 4:9-18](#) iliandikwa mwishoni mwa maisha ya Paulo, basi Tito alikwenda Dalmati baada ya wakati wa barua hii.

Tarehe

Kuhusu tarehe ya barua hii kwa usahihi ni vigumu. Tito aliachwa na mtume huko Krete kuendeleza kazi yake ([Tito 1:5](#)). Paulo alikuwa Krete kwa muda mfupi katika safari yake ya kwenda Roma ([Matendo 27:7-13](#)), lakini hiyo haiwezi kuwa tukio lililotajwa. Katika [3:12](#) Tito anaitwa aje Nikopoli (labda Nikopoli huko Epirus nchini Ugiriki), kama Paulo alivyokuwa ameamua kukaa huko wakati wa baridi. Wengi wameunga mkono mtazamo kwamba baada ya kifungo cha kwanza cha Paulo huko Roma ([Matendo 28:16-31](#)) aliachiliwa,

akafanya huduma zaidi katika maeneo mbalimbali (ikiwemo Hispania, Krete, na Ugiriki), kisha akakamatwa, kufungwa mara ya pili, na hatimaye kuuawa. Wale ambao hawakubali uandishi wa Paulo wa Tito, wanaiweka barua hii, kama 1 na 2 Timotheo, katika kizazi kilichofuata kifo cha Paulo.

Kusudi na Kufundisha

Ingawa barua hii imeandikwa kwa mwenzake mmoja wa mtume, ina marejeleo na maonyo machache ya kibinagsi. Makanisa yanayokua na kuendelea huko Krete yaliwa wasiwasi mkuu wa Paulo. Walikuwa wakisumbuliwa na mafundisho ya uongo ambayo yanaonekana kuwa na vipengele vya Kiyahudi, msisitizo wa kujinyima, na mjadala mwingi wa kubahatisha ([Tito 1:10, 14-15: 3:9](#)). Kwa kifupi, inaonekana walikuwa wakabiliana na aina ya mapema ya Gnosis ya Kiyahudi. Wafuasi wake walieneza mafundisho haya "kwa faida ya msingi" ([1:11](#), toleo la kawaida lillorekebishwa). Tito na wale ambao angewaweka kama wazee waliitwa kukataa mafundisho mabaya na kuwapa waumini mafundisho yenye afya ([sura 9](#)). Ingawa mafundisho haya yenye afya hayajaainishwa, lazima yalihusiana na neema ya wokovu ya Mungu katika Kristo, kazi ya upyaisho ya Roho Mtakatifu, na kuja kwa siku zijazo kwa Bwana Yesu ([2:11-13; 3:4-7](#)). Katika barua hii kuna msisitizo wa mara kwa mara juu ya mtindo wa maisha unaothibitisha ukweli wa injili—kwa matumizi kwa vikundi tofauti katika jamii ya Kikristo: wanaume na wanawake wazee, wanawake vijana, wanaume vijana, na watumwa.

Yaliyomo

Salamu ([1:1-4](#))

Salamu zinatoka kwa Paulo, ambaye utume wake unafafanuliwa kama usimamizi wa injili inayokuza imani, kuimarisha maarifa ya ukweli, tumaini la uzima wa milele, na uchaji wa maisha. Salamu hizi ni kwa Tito, anayetajwa kama 'mwanangu wa kweli katika imani yetu ya pamoja.

Kazi ya Tito huko Krete ([1:5-9](#))

Tito alibaki Krete ili kuendeleza kazi ya Paulo na kuteua wazee katika kila kanisa (linganisha [Matendo 14:23](#)). Wazee hawa pia wanaitwa maaskofu (linganisha [20:17, 28](#))—yaani, wale wenyewe usimamizi wa kanisa. Sifa muhimu za maisha kwa nafasi hizi zimeelezwa (linganisha [1 Timotheo 3:2-7](#)).

Kukabiliana na Mafundisho ya Uongo ([1:10-16](#))

Maneno ya kufunga ya sehemu iliyopita yanazungumzia juu ya jukumu la wazee "kuwashimiza wengine kwa mafundisho sahihi na kuwaonyesha wale wanaopinga mahali walipokosea" (Tafsiri Mpya ya Kuishi). Wapinzani walikuwa wakisumbua watu, hasa "familia nzima," kwa kufundisha kile ambacho si kweli. Walimu hawa wa uongo walielezwa na Paulo kwa maneno ya kudharau Wacretani, na kama watu ambao maisha yao hayaonyeshi maarifa ya Mungu ambayo walidai kuwa nayo.

Kukuza Mafundisho Sahihi ([2:1-10](#))

Tito alikuwa na jukumu maalum la "kuendeleza aina ya maisha yanayoakisi mafundisho sahihi." Aliagizwa kuwasihii wanaume wazee kuwa na kiasi ([2:2](#)), na alipaswa kuwafundisha wanawake wazee kuishi maisha ya kumcha Mungu ([sura 3](#)). Kwa upande wao, wanawake hawa walipaswa kuwafundisha wanawake vijana kuishi maisha safi na yenye upendo katika nyumba zao ili hakuna mtu atakayepotosha neno la Mungu ([sura 4-5](#)). Wanaume vijana walipaswa kuonyesha kiasi ([6](#)), na Tito mwenyewe alipaswa kuwa mfano katika neno na maisha ili wapinzani wasiwe na lolote baya la kusema kuhusu Wakristo ([sura 7-8](#)). Hatimaye, katika sehemu hii watumwa wanafundishwa kutii mabwana wao, kutoa huduma nzuri na ya uaminifu kwa nia kwamba "basi watafanya mafundisho kuhusu Mungu Mwokozi wetu yawe ya kuvutia kwa kila njia" ([10, Tafsiri Mpya ya Kuishi](#)).

Neema ya Mungu ([2:11-15](#))

Kile kilichosemwa sasa kinalekeea kwenye tamko kubwa la kusudi la ufunuo wa neema ya Mungu katika Yesu Kristo: kuleta wokovu kwa watu wote, ambao watafanya mabadiliko kamili na maisha yasiyo na Mungu na ya tamaa ili waweze kuishi maisha ya haki na matarajio ya mara kwa mara ya kuja tena kwa "Mungu wetu mkuu na Mwokozi Yesu Kristo." Maisha yao yatawaonyesha kuwa watu ambao ni wa Mungu mwenyewe, daima wenyewe hamu ya kufanya yaliyo sawa.

Kufanya Kile Kilicho Kizuri ([3:1-8](#))

Kwenye sehemu hii, Paulo anamhimiza Tito kuwaambia Wakristo wa Krete kwamba ni wajibu wao kutii watawala (tazama [Warumi 13:1-7; 1 Petro 2:13-17](#)) na kuwa tayari katika jamii kwa kazi ya uaminifu. Tena, ubora wa mtindo wa maisha unasisitizwa—hasa, adabu na tamaa ya

amani katika mahusiano na wengine. Mtindo huu wa maisha unatokana na mabadiliko ya kiroho. Njia ya mabadiliko hayo ni kazi ya wokovu ya Kristo—sio kwa kustahili, bali ni kwa huruma yake kabisa. Ameleta utakaso kutoka dhambini, "kuzaliwa upya na kufanywa upya na Roho Mtakatifu."

Maoni na Salamu za Mwisho za Paulo (3:9-15)

Kwenye sehemu hii ya mwisho, Paulo anamhimiza Tito kuepuka wale wanaopenda kujadiliana kuhusu dini kwa ajili ya kujadiliana tu. Na anamuambia Tito jinsi ya kushughulika na wale wanaosababisha mgawanyiko.

Baada ya haya, Paulo anamwambia Tito kwamba atamtuma Artema (ambaye hajatajwa vinginevyo katika Agano Jipy) au Tikiko. Kisha anamhamasisha Tito kumtunza Apolo na Zena ikiwa watapita Krete. Tito mwenyewe anapaswa kuja kwa Paulo huko Nikopoli kabla ya majira ya baridi.

Waraka unahitimishwa na himizo la mwisho la "matendo mema" na maisha yenye matunda ya kiroho.

Tazama pia Paulo, Mtume; Timotheo, Barua ya Kwanza kwa; Timotheo, Barua ya Pili kwa; Tito (Mt) #1.

Toba

Mabadiliko ya mawazo au mtazamo kuhusu Mungu. Wakati mtu anapotubu, anatambua kuwa amekosea na anachagua kumwamini Yesu badala yake. Mabadiliko haya ya mawazo husababisha mabadiliko katika jinsi wanavyoishi ([Matendo 20:21](#)).

Imani na Toba Hufanyaje Kazi Pamoja?

Kumwamini Yesu (imani) na kubadilisha mawazo yako kuhusu Mungu (toba) huenda pamoja. Biblia inafundisha kwamba vyote ni muhimu wakati mtu anapokuwa mfuasi wa Yesu. Wakati mwingine, walimu huzingatia zaidi kuelezea toba kwa sababu inawasaidia watu kuelewa jinsi ya kumfuata Yesu. Kwa mfano, Yesu alisema kuna furaha mbinguni mionganini mwa malaika juu ya mwenye dhambi mmoja anayetubu ([Luka 15:7](#)). Mitume walielezea uongofu wa Mataifa kuwa Ukristo kama Mungu kuwapa "toba ya uzima" ([Matendo 11:18](#)). Toba ya kweli na kumwamini Yesu daima huenda pamoja. Huwezi kuwa na moja bila nydingine. Waumini wanaweza kuhisi au kufahamu kipengele kimoja

zaidi ya kingine, lakini vyote ni muhimu katika uongofu.

Je, tunafanya je Toba?

Toba si jambo unalofanya mara moja tu. Ni mtazamo mpya wa kufikiri unaokusaidia kuishi jinsi Mungu anavyotaka. Kila siku, wafuasi wa Yesu hutafakari matendo yao mabaya na makosa. Hii inawasaidia kuendelea kumwamini Mungu na kubadilisha njia zao.

Hadithi ya Daudi kuhusu uzinzi wake na Bathsheba inatoa mojawapo ya mifano bora ya maonyesho ya toba ([Zaburi 51](#)). Makanisa yote au vikundi vyta watu wakati mwingine hualikwa kutubu pamoja ([Ufunuo 2:5](#)). *Pili Wakorintho 7* inaelezea toba ya pamoja katika hatua kuu tatu:

- kuonyesha masikitiko kwa dhambi
- kuamua kuacha njia za zamani za mwenye dhambi
- kuahidi tabia iliyorekebishwa

Ingawa toba mara nyingi inaabatana na hisia za kina, inategemea imani kuhusu hitaji la mwenye dhambi mbele ya Mungu aliye mtakatifu.

Toba Ilikuwaje Muhimu kwa Mahubiri ya Wakristo wa Kwanza?

Yohana Mbatizaji na Yesu Kristo wote wawili walihubiri toba ([Mathayo 3:2](#); [Marko 1:4](#); [1:15](#)). Kabla ya Yesu kupaa mbinguni, aliwaambia wafuasi wake wa karibu kusambaza ujumbe wake kwa kila mtu ([Luka 24:44-49](#)). Hii inajulikana kama Agizo Kuu. Mitume waliendelea na aina hiyo ya mahubiri. Tunaweza kuona hili katika [Matendo 2](#) wakati Petro alihubiri katika Siku ya Pentekoste. Alipowaambia watu wamgeukie Mungu na kumwamini Yesu, karibu watu 3,000 wakawa wafuasi wa Yesu siku hiyo.

Tazama Ungamo; Uongofu; Msamaha; Kuzaliwa upya; Wokovu.

Tohara

Kuondolewa kwa upasuaji kwa govi la kiungo cha uzazi cha kiume. Katika nyakati za Biblia, tohara ilikuwa muhuri wa agano la Mungu na Abrahamu ([Mwanzo 17:1-14](#)). Ingawa tohara ilianzia kama desturi ya kikabilo au kidini ya kale, tangu mwanzoni mwa karne hii imekuwa ikifanyika katika mataifa ya Magharibi kwa madhumuni ya

usafi. Madaktari wengi wanaamini kwamba tohara husaidia kuzuia saratani za sehemu za siri kwa wanaume na wake zao, hivyo kwamba operesheni hii ndogo hufanywa siku chache baada ya kuzaliwa kwa karibu watoto wote wa kiume huko Amerika Kaskazini. Nje ya Uyahudi, utaratibu huu hauwezi tena kubeba umuhimu wa kidini.

Onyesho la awali

- Tohara katika Ulimwengu wa Kale
- Tohara katika Agano la Kale
- Tohara katika Agano Jipya

Tohara katika Ulimwengu wa Kale

Desturi ya tohara ni ya zamani zaidi kuliko watu wa Kiebrania. Michoro ya mapango inatoa ushahidi kwamba ilifanyika katika nyakati za kabla ya historia. Michoro ya hekalu la Misri inaonyesha kwamba operesheni hiyo ilikuwa ya kawaida mnamo 4000 Kabla ya Kristo (KK) na labda hata mapema zaidi. Makundi ya watu waliokuwa wakifanya tohara waliishi karibu kila bara. Desturi hiyo ilizingatiwa mionganini mwa Wahindi wa Amerika ya Kati na Kusini, Wapolinesia, watu wa New Guinea, makabila mengi ya Australia na Afrika, Wamisri, na Waarabu wa kabla ya Uislamu. Desturi hiyo haitajwi katika Koran, lakini kwa sababu Muhammad alitahiriwa, mila inasema kwamba Waislamu wa kiume wafuate desturi hiyo ya kale. Ukoo wa Kiarabu unafuatiliwa hadi kwa Abrahamu kupitia Ishmaeli ([Mwanzo 17:20](#)), hivyo umri wa kawaida wa tohara kwa Waislamu ni miaka kumi na tatu, kwa sababu Ishmaeli alitahiriwa katika umri huo ([v 25](#)).

Miongoni mwa watu wa Semiti wa Magharibi, Waamoni, Waedomi, Wamidiani, Wamoabi, na Wafinisia wote walifanya tohara ([Yeremia 9:25-26](#)). Wafilisti, hata hivyo, hawakufanya ([Waamuzi 14:3; 15:18; 1 Samweli 14:6; 17:26, 36; 18:25, 27; 31:4; 2 Samweli 1:20; 3:14; 1 Mambo ya Nyakati 10:4](#)).

Vijana wa kiume walikuwa wakitahiriwa kwa kawaida wakati wa kubaleghe, dhahiri kwa maandalizi ya ndoa na kuingia katika majukumu kamili ya kikabila. Waebrania walikuwa watendaji wa kale pekee wa tohara waliokuwa wakifanya ibada hiyo katika utoto, hivyo kuiondoa kutoka kwa uhusiano na mila za uzazi.

Tohara katika Agano la Kale

Kwenye Biblia, desturi ya tohara ilianza katika [Mwanzo 17](#) kama ishara ya agano kati ya Mungu na Abrahamu. Mungu alimuahidi Abrahamu nchi na, kupitia mwana ambaye bado hajazaliwa, uzao mwingi, ambao wafalme wangetoka. Baraka zingemjia Abrahamu na kupitia yeche kwa mataifa yote ([Mwanzo 12:1-3](#)). Baada ya agano kuzinduliwa rasmi (mlango wa [15](#)), Mungu alilithibitisha, akimwamuru Abrahamu kutahiriwa pamoja na wanaume wote katika nyumba yake ([Mwanzo 17:9-13](#)).

Tohara ilikuwa ni ishara ya imani kwamba ahadi za Mungu zingetimia. Kwa sababu imani ya Abrahamu ilipungua ([Mwanzo 16](#)) hata baada ya kuona maonyesho makuu ya utukufu wa Mungu ([15:9-17](#)), kumbukumbu ya kudumu ya ahadi za agano la Mungu iliwekwa kwenye mwili wake na miili ya wazao wake wa kiume ([17:11](#)). Ishara hii ilikuwa imehushishwa sana na ahadi ya agano la Mungu kiasi kwamba ibada yenye we ingeweza kuitwa "agano" ([Mwanzo 17:10; Matendo 7:8](#)).

Tohara ilifanyika siku ya nane baada ya kuzaliwa ([Mwanzo 17:12; Law 12:1-3; tazama Mwanzo 21:4; Lk 1:59; 2:21; Matendo 7:8; Wafilipi 3:5](#)), kwa kawaida na baba wa mvulana ([Mwanzo 17:23; 21:4; Matendo 7:8](#)), wakati ambapo jina lingetolewa ([Luka 1:59; 2:21](#)). Visu vya jiwe vilitumika katika siku za mwanzo ([Kutoka 4:25; Yoshua 5:2-3](#)). Baadaye, ibada ilifanywa na mtaalamu aliyeitwa mohel. Utafiti wa kitabibu umebaini kwamba prothrombin, dutu katika damu inayosaidia kuganda, ipo kwa wingi zaidi siku ya nane kuliko wakati mwengine wowote maishani.

Maana ya Theolojia

Tohara ilikuwa na uhusiano na utimilifu wa ahadi ya Mungu kuhusu wazao wa Abrahamu ([Mwanzo 17:9-12](#)). Kwa sababu ilitumika kwenye kiungo cha uzazi, ishara hiyo ilihuisha kuendeleza kizazi. Matumizi yake kwa mtoto wa siku nane yanaonyesha tabia ya neema ya ahadi ya Mungu kwa wazao wa Abrahamu na inaonyesha kwamba watu wa Mungu wanahitaji neema ya utakaso tangu kuzaliwa ([Mambo ya Walawi 12:1-3](#)). Ahadi za agano zilithibitishwa tena kwa kila kizazi kabla ya wapokeaji kujibu kwa imani au kutoamini. Hakuna kitu katika miyo ya watu waliochaguliwa kinaweza kuathiri utimilifu wa mwisho wa ahadi zilizotolewa kwa Abrahamu na wazao wake.

Tohara pia ilikuwa na uhusiano na utimilifu wa ahadi ya Mungu kuhusu nchi ([Mwanzo 17:8](#)). Nchi

ilikuwa mali takatifu ya Mungu, na Waisraeli walipaswa kuwa watakatifu ili kuimiliki. Wakati Yosefu na wazao wake walipokuwa Misri, waliendelea kuwatahiri wana wao. Lakini kufuatia dhambi kubwa katika Mlima Sinai baada ya kutoka, Waisraeli wasioamini walishindwa kuweka ishara ya agano juu ya watoto wao walipokuwa wakizunguka jangwani. Kwa sababu kizazi kipyä hakikuwa kimefanyiwa tohara, watu hawakuwa tayari kuingia katika Nchi ya Ahadi. Kwa hiyo, Mungu alimwamuru Yoshua kuwatahiri wanaume wa Israeli. Jibu la utiifu la watu lilikuwa tendo la imani, kwani majeshi ya adui yalikuwa yamepiga kambi karibu wakati wapiganaji wa Israeli walipokuwa wamelemazwa na upasuaji ([Yoshua 5:2-9](#)).

Tangu mwanzo, ushiriki katika ahadi za agano ulikuwa wazi kwa watu nje ya nyumba ya Abrahamu ([Mwanzo 17:12-13](#)). [Kutoka 12:43-49](#) inawapa wasio Waisraeli fursa ya kushiriki katika Pasaka ikiwa wako tayari kutimiza sharti lile lile lilowellkwa kwa Wayahudi—la tohara.

Tohara katika Agano Jipyä

Yohana Mbatizaji alitahiriwa, kama vile Yesu na Paulo ([Luka 1:59; 2:21](#); [Wafilihi 3:5](#)). Yesu alitambua umuhimu wa utakaso wa tohara ([Yohana 7:22-23](#)), akilinganisha desturi hiyo na huduma yake ya uponyaji ambayo ilimfanya mtu kuwa mzima kabisa na hivyo kuwa "msafi" kiibada. Kabla tu ya kupigwa mawe, Stefano alirejelea agano la tohara na kuwalaamu washtaki wake Wayahudi kwa kuwa, kama mababu zao, wenye shingo ngumu na wasiotahiriwa miyo na masikio, na kwa daima kumpinga Roho Mtakatifu ([Matendo 7:8, 51](#)).

Kwa muda, Wakristo wa kwanza waliendelea kushiriki katika desturi na mila za Kiyahudi, hata kuhudhuria ibada za hekalu ([Matendo 3:1; 5:21, 42](#)). Wakati Mataifa walipokuja kwa Kristo, mzozo ilitokea kati ya wale waliodai kuwa ushiriki katika jumuiya ya agano unahitaji tohara na wale waliamini kuwa desturi hiyo haikuwa ya lazima. Ilidaiwa kuwa kwa kuwa ahadi ya agano la Masihi ilitolewa kwa Wayahudi, Mataifa lazima kwanza watahiriwe na kuwa Wayahudi kabla ya kupokea wokovu katika Kristo.

Wakati wa Kristo, Wayahudi wengi walielewa vibaya umuhimu wa tohara, wakiamini kwamba kitendo cha kimwili kilikuwa muhimu kwa na dhamana ya wokovu. Hivyo kwa Wayahudi, utunzaji huo ukawa sio tu ishara ya upendeleo wa kidini bali pia chanzo cha kiburi cha kikabilä

([Wafilihi 3:4-6](#)). Wayahudi hawa waliunganisha sherehe hiyo na sheria ya Mose badala ya ahadi kwa Abrahamu ([Yohana 7:22; Matendo 15:1](#)). Kwa sababu Wagiriki na Warumi hawakufanya tohara, Wayahudi walikuja kuitwa "waliotahiriwa" (Toleo la King James [Matendo 10:45; 11:2; Warumi 15:8](#); [Wagalatia 2:7-9](#); [Waefeso 2:11](#); [Tito 1:10](#)), na kufuatia desturi ya OT ([Ezekiel 28:10; 31:18; 32:19-32](#)), Mataifa waliitwa "wasio tahiriwa" (Toleo la King James [Wagalatia 2:7](#); [Waefeso 2:11](#)).

Wakati wa ziara yao huko Kaisaria, waumini wa Kiyahudi walishangazwa kugundua kwamba Mataifa wasiotahiriwa walipokea zawadi ya utakaso ya Roho Mtakatifu ([Matendo 10:44-48](#)). Mose alikuwa ameahidi kwamba Mungu angezitahiri miyo ya watu wake ili kumpenda Bwana kwa moyo na roho ([Kumbukumbu 30:6](#)). Ezekieli alikuwa ametabiri kwamba Bwana angewanyunyizia watu wake maji safi, akiwapa moyo mpya na kuweka Roho wake ndani yao ([Ezekiel 36:25-27](#)). Waumini hawa wa Kiyahudi waliposhuhudia utimilifu wa unabii kwamba Mungu angemimina Roho wake juu ya wote ([Yoeli 2:28; Matendo 2:17](#)), walitambua kwamba ukweli wa ndani uliowakilishwa na tohara ungeweza kupatikana bila ishara ya kimwili. Kwa hiyo, waumini wa Mataifa walibatizwa mara moja.

Sio waumini wote wa Kiyahudi waliokuwa tayari mara moja kuwakubali Mataifa katika kanisa. Petro aliporudi Yerusalem baada ya ziara yake Kaisaria, "kundi la tohara" lilimkosoa. Lakini baada ya kueleza jinsi Roho alivyoshuka juu ya Mataifa, Petro alitangaza kwamba hangeweza kusimama dhidi ya Mungu. Kwa hili waumini wa Kiyahudi walinyamaza na kumtukuza Mungu kwamba toba ya uzima ilikuwa imepewa Mataifa ([Matendo 11:1-3, 15:8](#)).

Baadhi ya "Wayahudi" wa chama cha Mafarisayo waliwfundisha Wakristo huko Antioquia kwamba tohara ilikuwa muhimu kwa wokovu ([Matendo 15:1, 5](#)). Baada ya kujadiliana na watu hawa, Paulo na Barnaba walikwenda Yerusalem kushauriana na mitume na wazee wengine (v 2). Petro alibainisha kuwa Mungu alikuwa amewapa Roho Mataifa na "kusafisha miyo yao kwa imani," akithhibitisha kwamba "tunaamini kwamba tutaokolewa kwa neema ya Bwana Yesu, kama wao watakavyookolewa" (vv [8-9, 11](#) rsv). Kwa hiyo, Yakobo na viongozi wengine wa Yerusalem walikubaliana kwamba tohara haipaswi kulazimishwa kwa Mataifa (vv [13-21](#)).

Iliamuliwa kwamba Petero, Yakobo, na Yohana wangeaminiwa injili kwa "waliotahiriwa," wakati

Paulo na Barnaba wangehubiri kwa "wasio tahiriwa" ([Wagalatia 2:7-9](#)). Kwa sababu ya sera yake ya uinjili ya kuwa "kila kitu kwa watu wote" kuhusiana na mambo ya desturi yasiyo na umuhimu wa kiroho ([1 Wakorintho 9:19-23](#)), Paulo alimfanya Timotheo atahiriwe. Timotheo alihesabiwa na Wayahudi kama mmoja wa jamii yao kwa sababu mama yake alikuwa Myahudi ([Matendo 16:1-2](#)). Lakini Paulo alipinga majaribio ya kumfanya Tito atahiriwe, kwa kuwa alikuwa Myunani ([Wagalatia 2:3](#)). Paulo alionekana kuruhusu waumini Wayahudi kuwatahiri wana wao ([Matendo 21:21](#)).

Hata hivyo, Paulo alishutumu kwamba wale waliodai kwamba Wakristo wa Galatia lazima watahiriwe na kushika sheria hawakuitii wao wenyewe bali walitaka kujivunia mwili wa Wagalatia na kuepuka mateso kwa ajili ya msalaba wa Kristo ([Wagalatia 6:12-13](#))—mateso ambayo Paulo alikuwa tayari kuyavumilia ([5:11](#)). Akikubali kwa ajili ya hoja dhana ya Mafarisayo kwamba wokovu unaweza kupatikana kwa kushika sheria, Paulo alitangaza kwamba wale waliopokea tohara lazima watii kila sheria nyingine ya Kiyahudi (vv [2-3](#)). Kristo hangkuwa "na faida yoyote" kwa wale amba "wangetakaswa kwa sheria"; jaribio hili la haki kwa matendo lingethibitisha kwamba Wagalatia walikuwa "wametengwa na Kristo," wakiwa "wameanguka kutoka neema" (vv [2-4](#)). Wakristo hawa walikuwa wakijaribiwa kugeukia "injili tofauti" ([1:6-7](#)).

Kutokana na tishio kubwa ambalo Wajuda walileta kwa injili ya neema ya bure, Paulo alitamani wale waliowavuruga Wagalatia "wajikate wenyewe" ([Wagalatia 5:12](#)). Aliwaita Wajuda hao "mbwa" na "watenda maovu" (kjv "kukata"), akisisitiza kwamba Wakristo ni "tahiri ya kweli," kwa sababu wanamwabudu Mungu katika roho na kujisifu katika Kristo Yesu, bila kuweka tumaini lolote katika kazi za kibinadamu ili kupata wokovu ([Waefili 3:2-3](#)).

Paulo alifundisha kwamba tohara ilikuwa na thamani kwa Wayahudi, kwani ilikuwa ni ishara kwamba kwao walikuwa wamekabidhiwa "maneno ya Mungu," yaani, neno la Mungu kuhusu ahadi ya wokovu ([Warumi 3:1-3](#)). Aliwakumbusha Waefeso wenye kiburi kwamba kama Mataifa walikuwa wakati mmoja "wageni wa maagano ya ahadi," wasio na ishara ya agano katika miili yao ([Waefeso 2:11-12](#); tazama [Wakolosai 2:13](#)). Vivyo hivyo, Wayahudi hawakuwa na sababu ya kiburi, kwani kutotii kunaweza kusababisha tohara ya nje

kuhesabiwa kama kutokuwa na tohara ([Warumi 2:25](#)).

Paulo na mitume wengine walifuata Mose na manabii wa Agano la Kale katika kufundisha kwamba tohara ya kweli ni suala la moyo. Mafundisho ya Agano Jipy a yanaenda mbali zaidi kuthibitisha kwamba muumini mwaminifu, ingawa hajatahiriwa kimwili, anachukuliwa na Mungu kama ametahiriwa, "kwa maana ye ye si Myahudi wa kweli ambaye ni mmoja kwa nje, wala tohara ya kweli si kitu cha nje na kimwili" ([Warumi 2:28](#), Toleo la Kawaida la Marekebisho). Wayahudi na Mataifa wote wanaokolewa kwa neema ([Matendo 15:11](#)), na waliotahiriwa na wasiotahiriwa wanahesabiwa haki kwa msingi wa imani yao, mbali na matendo ya sheria ([Warumi 3:28-30](#)).

Abrahamu alitumikia kama mfano wa mtu ambaye imani yake iliheabiwa kwake kuwa haki ([Warumi 4:3](#); angalia [Mwanzo 15:6](#)). Paulo alidai kwamba Mataifa na Wayahudi wote wanahesabiwa haki kwa imani, kwa sababu Abrahamu aliheabiwa haki kabla hajatahiriwa. Abrahamu hakupokea tohara ili kupata haki, bali kama ishara au muhuri wa haki aliyokuwa nayo kwa imani alipokuwa bado hajatahiriwa. Hivyo, Abrahamu ni baba wa wote wanaoamini bila kutahiriwa, pamoja na wale waliotahiriwa lakini pia wanaofuata mfano wa imani ya Abrahamu ([Warumi 4:9-12](#); angalia [Wagalatia 3:6-9](#)).

Tazama pia Ubatizo; Usafi na Uchafu, Kanuni Kuhusu; Kutokutahiriwa.

Tomaso, Mtume

Mmoja wa mitume 12 ambaye jina lake linaonekana katika Injili zote nne. Jina hilo ni tafsiri ya neno la Kiaramu linalomaanisha "pacha" na linaonekana katika Agano Jipy kama Tomaso. Mionganii mwa Wakristo wa Kigiriki, kulikuwa na mwelekeo wa kutumia jina lake la Kihellenisti, Didimo (didimasi, "pacha"); jina hili linaonekana mara tatu katika Yohana ([Yoh 11:16; 20:24; 21:2](#)). Kuna ushahidi wa kutosha kutoka kwa papiri za koyne kwamba jina Didimo lilijulikana sana katika enzi ya Agano Jipy.

Tomaso anaonekana katika kila orodha ya mitume ya injili zinazofanana ([Math 10:3](#); [Mark 3:18](#); [Luka 6:15](#); rej. [Matendo 1:13](#)) lakini hana jukumu zaidi. Kuonekana kwake maarufu katika Injili ya nne ni ya kuvutia. Hapa Tomaso anaonyesha kukata tamaa kwa njia na mwisho kuelekea Yerusalemu

([Yoh 11:16](#)) na anamsisitiza Yesu kueleza maneno yake ya kuondoka katika chumba cha juu ([14:5](#)). Katika matukio ya mwisho ya Injili kuna tukio maarufu ambapo Tomaso anatia shaka ufulufuo wa Bwana ([20:24](#)) na kisha anapewa ushahidi wa kushawishi (aya [26-28](#)), baada ya hapo Tomaso alimwita Yesu "Bwana wangu na Mungu wangu." Tomaso pia anatajwa katika hitimisho la Yohana ([21:2](#)).

Kazi mbili za apokrifa, za pseudepigrafia (vitabu vya kiurongo) zinabeba jina la Tomaso: Injili ya Tomaso (kutoka Nag Hammadi), ambayo inarekodi "semi 114 za siri ambazo Yesu aliye hai alizungumza" na ambazo Tomaso anasemekana kuzihifadhi; na Matendo ya Tomaso (yaliyopo katika Kigiriki na Kisiria), ambayo inasema kwamba Yesu na Tomaso walikuwa mapacha (wakishiriki sura na hatima zinazofanana) na kwamba mtume alipata mafundisho ya siri. Akaunti hii ya apokrifa hata inaeleza hatima ya Tomaso. Kinyume na matakwa yake, Tomaso alisafiri kwenda India chini ya amri ya Bwana. Huko aliuawa kwa mikuki na mfalme wa Kihindi. Alifufuliwa na kaburi lake tupu likachukua mali ya kichawi. Leo huko Mt. Tomaso, India, Wakristo wanadai kwamba wao ni wazao wa kiroho wa mtume.

Tazama pia Apokrifa: Tomaso, Matendo ya, Tomaso, Injili ya; Mtume, Utume.

Tubali-kaini

Mwana wa Lameki na mkewe Zillah ([Mwa 4:22](#)). Alikuwa "mtengenezaji wa vyombo vyote vya shaba na chuma." Ingawa maandiko hayadai kwamba alikuwa wa kwanza au "Baba" wa wafanyakazi wote wa chuma, wasomi wengi wanaamini kwamba maandiko hayo awali yalilingana na mistari [20](#) na [21](#) kuashiria kwamba alikuwa wa kwanza.